

Kürtlerde Dinî Yaşam: Diyarbakır Örneği

Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi • International Cultural Research Center • Navende Lêkolîna Çandeyîya Navneteweyî

Kürtlerde Dinî Yaşam: **Diyarbakır Örneği**

YAZARLAR: Mehmet Yanmış, Ahmet Aktaş

www.ukam.org

/UKAMİstanbul

/Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi

Kürtlerde Dinî Yaşam **Diyarbakır Örneği**

YAZARLAR: Mehmet Yanmış, Ahmet Aktaş

ISBN: 978-605-9173-01-8

UKAM YAYINLARI

YAYIN NO: 12, ANALİZ NO: 06

KAPAK TASARIMI ve MİZANPAJ: Hamdi Alanay

Maltepe Mah. Edirne Çırpıcı Yolu Sok. No: 5/2B, Mira Rezidans, Zeytinburnu, İstanbul
TÜRKİYE

Telefon: +90 212 247 06 82 Faks: +90 212 247 06 81

E-Posta: info@ukam.org

Copyright © Ağustos 2015 UKAM

Bu raporda yer alan görüşler bir kurum olarak UKAM'ın görüşleri ile birebir örtüşmeyebilir.

www.ukam.org

SUNUŞ	4
GİRİŞ	6
1980 ÖNCESİ DİNÎ YAŞAM.....	7
YENİ ETNİK-DİNÎ KİMLİKLERİN DOĞUŞU	8
1990-1998 ŞİDDET DÖNEMİNDE DİN VE AKTÖRLER.....	9
HİZBULLAH VE SONRASI.....	11
2000'Lİ YILLARDAN SONRA MODERNLEŞME VE DİN	12
SOSYO-POLİTİK YAŞAMIN MERKEZİNE KAYAN KÜRT ULUSALCILAR	14
POST-MODERN KABİLELER: CEMAAT VE TARİKATLAR	16
İŞİD: FUNDAFOBİNİN YENİDEN ÜRETİLMESİ.....	17
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	18
KAYNAKÇA	21
YAZARLAR	22

Kürtlerde din önemli bir toplumsal dinamik. Dinin Kürt geleneklerinde önemli bir yeri var. Din, kültürü ve gündelik yaşamı biçimlendiren önemli bir etmen. Kürtlerin tarihsel olarak dine ve din alimlerine büyük bir önem atfetmelerinin nedeni, dinin toplum yaşamındaki vazgeçilmez yeridir. Bu nedenle, dini liderlerin Kürt kolektif hafızasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Ancak 20. yüzyılla birlikte, Türkiye hızla kentleşen, modernleşen ve dünya ile etkileşimlerini artıran bir ülke haline geldi. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden, Türkiye'nin batısına ve Avrupa ülkelerine büyük göçler yaşandı. Gelişen kitle iletişim araçları, Kürtlerin izole yaşam pratiklerini ve geleneksel toplumsal yapılarını hızla dönüştürdü. Kentleşme, küreselleşme, modernleşme ve gelişen iletişim teknolojileri, beraberinde bireyselleşmeyi getirdi. 1990'lı yıllardaki çatışma ve şiddet, kırsal kesimlerden kent merkezlerine büyük bir göçün yaşanmasına neden oldu. Çatışma ve şiddet nedeniyle yerinden edilen bireyler, büyük travmalar yaşadılar. Küresel, ulusal ve yerel politik dinamikler, Kürtlerdeki dinî yaşamı ve pratikleri derinden etkiledi. Hızla modernleşen ve dünyevileşen bir Kürt toplumu var artık. Klasik aile yapıları, aile içi iş bölümleri ve üretim mekanizmaları, ailedeki otorite yapısını değiştirdi. Toplumsal kanaatleri biçimlendirenler artık ağalar veya şeyhler değil, politik ve sanatsal figürlerdir. Geleneksel tarikatlar yerine, politik yanı da güçlü olan modern dinî toplumsal örgütlenmeler ortaya çıktı.

Cumhuriyet ile birlikte Kürtlerdeki toplumsal ve dinî değişim, Türkiye'deki genel toplumsal ve dinî değişiminden bağımsız değildir. Ancak, Kürtlerdeki değişimin bağlam ve dinamikleri biraz farklı. Bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel iki ilkesi laiklik ve milliyetçilikti. Laiklik, dinin toplumsal yaşamdaki yerini sınırlama ve kontrol etme işlevi görürken; milliyetçilik, Türklük ortak kimliğini birleştirici toplumsal unsur olarak sunuyordu. Bu iki ilkenin Kürtlere bakan farklı bir yanı vardı. Kürtler, hem dindarlıklarından hem de etnik kimliklerinden dolayı önemli ayrımcılıklara maruz kaldılar. Bu ayrımcılıklar, Cumhuriyet tarihi boyunca kesintisiz devam etti. Ne dindarlık ne de Kürtlük, tam olarak normalleşmedi. Kürtler adeta Cumhuriyet rejiminin mutlak ötekileri olarak konumlandırıldılar.

Türkiye'de devlet, gerek tek parti döneminde gerekse sonraki darbeler döneminde tüm toplumu baskı altında tuttu. Herkesin baskı gördüğü bir ortamda Kürtlerin daha fazla baskı görmesi, Türkiye toplumunun diğer bileşenlerinden farklı bir politik bir eğilim göstermelerini sağlamadı. Ancak 1980 darbesi ve sonrasında yaşananlar, Kürtlerin kimlik, din ve aidiyet tasavvurlarında önemli değişimler meydana getirdi. Özellikle PKK'nın kurulması ve Türkiye devleti ile silahlı bir çatışmaya girmesi, Kürtlere bambaşka bir toplumsal ve politik bağlam sundu. Din ve dinî pratikler de bu bağlamdan radikal bir biçimde etkilendi. PKK'nın oldukça seküler ve Kürt milliyetçisi bir ideolojiye sahip olması, Kürt toplumunda da önemli bir dönüşümü beraberinde getirdi. İlk başlarda oldukça marjinal bir örgüt olan PKK, zamanla geniş bir toplumsal tabana sahip bir harekete dönüştü. Hareket, toplum içerisinde büyük bir örgütlenme yaparak, Kürtler arasında önemli bir toplumsal dönüşümü gerçekleştirdi. Bu arada, PKK'nın seküler ideolojisi, dindar Kürtlerin farklı adreslerine yönelmesine neden oldu. Bu adreslerden en önemlisi ise şüphesiz Hizbullah'tı. Hizbullah, PKK karşıtı söylemleri ve politikaları ile farklı bir toplumsal kesime hitap eden ve din üzerinden meşruiyet arayan bir örgüttü. Dinin oldukça sert ve literal yorumlanması beraberinde şiddeti getirdi. Hizbullah ile birlikte Kürtler, devlet ve PKK'nın dışında şiddetli bir yöntem olarak kullanan üçüncü bir aktör ile tanıştılar.

Kürtler, 1990'lı yıllarla birlikte devlet, PKK ve Hizbullah gibi üç önemli aktör arasında sıkıştı ve önemli bir toplumsal travma yaşadı. Binlerce faili meçhul cinayet, şiddetin gündelik yaşamın parçası olması ve büyük ölçekli zorunlu göç, geleneksel toplumsal yapıları derinden sarstı ve dinin toplumsal yaşamdaki yerini büyük ölçüde değiştirdi. Geleneksel dinî kurumsal yapılar (melelik, şeyhlik ve medreseler) büyük ölçüde işlevlerini yitirdi. Hizbullah'ın din ve şiddet ile birlikte anılması, toplumun dine ve dinî kurumlara yaklaşımını olumsuz yönde etkiledi. PKK'nın dinî ve

geleneksel yapıları dışlayan tavrı, beraberinde dünyevileşen bir toplumsal yapıyı getirdi. Türkiye genelinde hizmetler sunan dinî cemaatlerin, devletin tezlerine paralel denebilecek milliyetçi bir söylem ve politikalar içinde olmaları, Kürtlerin bu cemaatlere ilgisini azalttı. Kırsal kesimlerdeki dinî örgütlenmelerin, kent yaşamına taşınamaması veya uyum sağlamaması, gençler arasında dine olan ilgiyi azalttı. 28 Şubat süreciyle birlikte, devletin bölgede sunduğu dinî hizmetler en düşük düzeye indi. Dolayısıyla, 1990'lı yıllar Kürtlerin din ile ilişkilerinin zayıfladığı bir döneme tekabül etmektedir.

2002 yılında AK Parti iktidarı ile birlikte, Türkiye yeni bir döneme girdi. Dinin toplumsal yaşamdaki etkisi ve görünürlüğü artmaya başladı. Devletin dine olan pozitif yaklaşımı sadece söylemsel düzeyde değildi. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal yapısının ve bütçesinin güçlendirilmesi, dindarların devlet kademelerinde önemli yerlere getirilmesi ve dinî cemaatlerin kamu olanaklarından faydalandırılması, dinin toplumsal yaşamdaki yerini güçlendirdi. Benzer bir deneyim Kürtler arasında da yaşandı. AK Parti, Kürtlerden büyük bir destek aldı ve bölgedeki en önemli iki siyasi aktörden biri oldu. Hizbullah, silahlı eylemlerini bırakarak, dernek, vakıf ve siyasi parti gibi oluşumlarla daha sivil bir alana kaydı. PKK'nın siyasi uzantısı konumundaki siyasi partiler, dini dışlayan söylemleri bırakarak, daha içermeci bir dil kullanmaya başladı. Uzun AK Parti iktidarı ile birlikte din, sosyal yaşamda büyük ölçüde normalleşti ve görünür hale geldi. Ancak bu dönemde artan zenginlik, refah, kentleşme ve iletişim teknolojileri aynı zamanda daha dünyevi ve bireysel bir din anlayışını da beraberinde getirdi. Dinin 1990'lı yıllardaki imaj kaybı, zaten önemli bir dünyevileşme dalgasını da beraberinde getirmişti. Bugün itibarıyla Kürtler arasında dinin görünürlüğü artmış olsa da, daha dünyevi ve bireysel bir din yorumunun hakim olduğunu belirtmek gerekir.

Mehmet Yanmış ve Ahmet Aktaş tarafından hazırlanan bu rapor, Diyarbakır'daki uzun soluklu bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Araştırma, her ne kadar 1990'lı yıllardan günümüze kadar olan periyodu ele alsada, geleneksel toplumsal yapılar ve dinî örgütlenmeler konusunda da önemli tarihsel bir arkaplan sunmaktadır. Yaklaşık iki yıl süren saha araştırması, oldukça farklı toplumsal dinamik ve dinî grup temsilcileri ile yapılan görüşmelere ve gözlemlere dayanmaktadır. Kürtlerdeki toplumsal değişim ve dinî yaşamdaki değişimler bakımından önemli bilgiler sunan bu araştırmayı beğeni ile okuyacağınızı umuyorum.

UKAM Başkanı
Prof. Dr. İlhan KAYA

Giriş

Protesto yürüyüşleri, şiddet barındıran eylemler, Kürt ulusalcılar için büyük sembolik anlamlar ifade eden törenler, geniş katılımlı Newroz ve Kutlu Doğum etkinliklerinin bölgede dinî yaşamı nasıl etkilediği merak edilmektedir. Bu çalışmanın amacı 1990'lardan sonra yaşanan yoğun etnik çatışma, zorunlu göç, hızlı kentleşme ve küreselleşme süreçlerinin özelde Diyarbakır'da, genelde ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dinî yaşamın üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında Diyarbakır'daki dinî yaşamı besleyen resmî-yarıresmî dinî kurumlar, tarikatlar, medreseler, cemaatler, Aleviler ve gayrimüslim dinî gruplar incelenmiştir. Her bir grupla direkt görüşmeler yapılmaya ve kurumların-grupların temsilcisi konumundaki kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çok az sayıda müntesibi bulunan (10-20 kişi) dinî gruplar ve muska yazan, cin çıkardığını, büyü bozduğu söylenen heterodoks şeyhler çalışma kapsamında ayrıntılı olarak değerlendirilmemiştir. Araştırmada 1990-2014 dönemine odaklanılmıştır. Çalışma, büyük ölçüde Diyarbakır kent merkezinde yapılan saha araştırmasına dayansa da, ilçelerin birçoğunda da görüşmeler yapılmış, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne dair gözlemler derlenmiş ve elde edilen saha bilgileri literatür ışığında analiz edilerek raporlaştırılmıştır. Fenomenolojik yöntemle yapılan saha araştırması ile insanların gündelik yaşamları, pratikleri ve rutinleri kendi bağlamı içerisinde keşfedilmeye ve anlaşılmaya çalışılmıştır.

Saha araştırmaları sırasında 105 görüşme ve çok sayıda gözlem yapılmıştır. Bu görüşmelerin birçoğu yaklaşık 2 saat sürmüştür. Görüşmelerde farklı ideolojik, siyasi ve dinî grupların yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Cihatçı Selefi gruplarla ilgili bilgilere ulaşmak için birincil kişiler, onların birinci derece yakınları ya da daha önce bu grupların içinde bulunmuş kişilerle görüşülmüştür. Derinlemesine mülakat yapılan görüşmecilerin 36'sı 18-30 yaş aralığında, 31'i 31-45 yaş aralığında, 26'sı 46-60 yaş aralığında, 12'si 61 yaş ve üzeri kimselerden oluşmuştur. Bunların 17'si kadın 88'i ise erkek katılımcıdır. Bu görüşmelerde; işsiz, öğrenci, avukat, basın çalışanı, öğretim üyesi, seyda, din görevlisi ve dernek temsilcisi gibi farklı meslek grupları ile görüşmeler yapılmıştır. Kartopu örneklem yöntemi ile ana haberci kişi veya kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Diyarbakır, son 30 yıl içerisinde toplumsal yaşam üzerinde derin izler bırakan ve sosyal

değişimi tetikleyen önemli olaylara tanıklık etmiştir. Bu olayların bir kısmı şiddet, ölüm ve yerinden edilme gibi toplum üzerinde travma etkisi yapan ve kolektif bellekte derin izler bırakan gelişmelerdir. Göç, çatışma, şiddet hadiseleri, kentleşme, geleneksel akrabalık, ağalık, aşiret yapılarının önemli ölçüde fonksiyonlarını yitirmesi, yerine yeni yapıların ikame edilememesi, bireyselleşme, küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, eğitime erişim ve ulaşım olanaklarının artması gibi etkenler, 1990-2010 yılları arasında özeldir Diyarbakır'da genelde ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde önemli toplumsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Sosyal değişimi tetikleyen bu faktörler beraber değerlendirildiğinde, son yarım yüzyılda bölgeye bugünkü karakterini veren en önemli olgunun şiddet ve çatışma olduğu söylenebilir. Oldukça farklı ideolojik arka planlardan ve aktörlerden gelen şiddet ve çatışma, kentin sosyal ve kültürel yapısını derinden sarsmış ve toplumun olağandışı bir değişim sürecine girmesine neden olmuştur. 1970'lerdeki sağ-sol çatışmaları ile sarsılan ve bu tarihlerde sosyalist düşüncenin hızla güçlendiği bir şehir olan Diyarbakır, 1980 darbesiyle birlikte devlet şiddeti ile tanışmıştır. Özellikle Diyarbakır cezaevinde yaşanan işkenceler, kentin kolektif hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Darbe sonrası dönemde, kentin şiddetle olan sınırı bitmemiş ve yepyeni bir boyut kazanmıştır. PKK'nın güçlenmesi ve devlete karşı şiddet eylemlerine girişmesiyle birlikte halk, bu kez kendini şiddeti pervasızca kullanan iki aktörün ortasında bulmuştur. Bir yanda devlet, öte yanda ise PKK şiddeti binlerce insanı yerinden etmiş, binlerce insanın ölümüne neden olmuş ve toplumsal hafızada onarılması güç tahribatlar bırakmıştır. Öte yandan, Hizbullah'ın ortaya çıkışıyla birlikte Kürt toplumu, şiddeti yöntem olarak benimseyen üçüncü bir aktör ile tanışmıştır.

Travmatik bir ortamda değişen toplumsal yapılar ve kurumlar, beraberinde geleneksel dinî yaşam, norm ve pratiklerde önemli kırılmaları da beraberinde getirmiştir.

Terörle mücadele kapsamında kanunların keyfe keder uygulanması çok sayıda mezra ve köyün boşalmasına neden olmuştur. PKK'nın baskınları ve devletin hukuksuz uygulamaları sebebiyle 1,2 milyon insan yerinden edildiği tahmin edilmektedir. 1980'lerin sonuyla 1990'ların ortalarına kadar değişik yoğunluklarla devam eden göçler, başta Diyarbakır olmak üzere, Cizre, Mardin, Batman, Kızıltepe, Siirt gibi yerleşim yerlerinin demografik ve sosyo-kültürel yapısı büyük oranda değiştirmiştir. Göçmenlerin acil konut ihtiyacı, çok sayıda sağlıksız semtin hızla büyümesine sebep olmuştur. Kente hazırlıksız gelen aileler, büyük ekonomik sorunlar yaşamış, özellikle dil bilmeyen kadınlar ve yaşlılar ilk yıllarda eve kapanmış ve bazı psiko-fiziksel rahatsızlıklarla uğraşmışlardır. Birçok aile reisi kentte, önce ekonomik güçlerini ve daha sonra da aile içindeki otoritelerini kaybetmiştir. Bu durum, Kürt geleneksel aile yapısında radikal bir değişime neden olmuştur. Bir yandan kent yaşamına uyum sağlamakta güçlük çeken yetişkinler, öte yandan çocuk yaşta ekonomik mücadele ile tanışan çocuklar yepyeni bir toplumsal bağlamın parçası olmuştur. Ekonomik zorluklar, kaybolan aile otoritesi ve kentteki politik yaşam, çocukların ve gençlerin sokakla tanışmasına, suça bulaşmasına ve keskin bir politik çizgi benimsemesine neden olmuştur. Bütün bu yaşananlar, dinî sosyalleşme, dinî örgütlenmeler, dinî pratikler ve dine yüklenen anlamlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Travmatik bir ortamda değişen toplumsal yapılar ve kurumlar, beraberinde geleneksel dinî yaşam, norm ve pratiklerde önemli kırılmaları da beraberinde getirmiştir. Bu marjinal toplumsal yapı ve yine onun bir sonucu olan yoksulluk kültürü radikal dinî ve ideolojik grupların gelişmesine uygun bir zemin oluşturmuştur.

| 1980 ÖNCESİ DİNİ YAŞAM

Diyarbakır, tarihsel olarak kültürlerin kavşak noktasında bulunmuş ve çok sayıda millete, dile, dine, medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı'nın son döneminde başlayan gayrimüslim nüfusun göçüyle beraber, kentte Sünni-İslam ağırlıklı bir toplumsal yapı hakim olmuştur (Bozan, 2012). Kentte kalan gayrimüslim nüfusun bir kısmı 1950'lerden sonra büyük oranda göç etmiş, 1980'li yıllardan sonraki terör-şiddet hadiseleriyle beraber de kent merkezindeki Hristiyan, Yahudi, Süryani vb. nüfusun hemen tamamı yurtiçi ve yurtdışına göç etmiştir. Sünni İslam'ın egemen olduğu Diyarbakır kent merkezinde ve kuzeydeki bazı ilçelerde çok sayıda Hanefi olmasına karşın, kırsal nüfus ağırlıklı olarak Şafii'dir. 1970'li yıllardaki ilk kırsal göç dalgası ve 1986 sonrasında yaşanan yoğun köy boşaltmalarıyla birlikte, Şafii bölgedeki kent merkezlerinde de egemen hale gelmiştir.

1970 öncesi dönemde, Kürt toplumunun önemli dinî kaynakları arasında sayılan medrese ve şeyhlik müesseseleri kent merkezinde oldukça zayıftır. Yaşlı katılımcılarla yapılan mülakatlarda, yasaklar ve kentteki seküler atmosferin, Diyarbakır kent merkezinde medrese kurulumunu güçleştirdiği anlaşılmıştır. İlçe merkezlerinde de bu tarihlerde sistemli ve yaygın bir medrese ağı bulunmamaktadır. 1980 öncesi dönemde, tamamıyla yerel halkın desteği ile kurulan ve varlıklarını devam ettiren medreseler daha çok devletin erişiminin kısıtlı olduğu uzak köylerde yer alıyordu. Bahsi geçen yıllarda kent merkezlerinde bazı seydaların bireysel olarak öğrenci okuttuğu bilinmektedir. Tarikatlar açısından da bu yıllarda faaliyet yürütmek oldukça zor olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yasaklar, Şeyh Said Hadisesi sonrasında bu kurumlara uygulanan ağır yaptırımlar ve tasavvuf geleneğinin zayıflaması gibi sebeplerle bölgedeki kent merkezlerinde dinî grupların çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bunun istisnası Tillo, Norşin gibi geleneğin güçlü olduğu bazı küçük merkezlerdir (Yüksel, 1993; Tan, 2010). Bu yıllarda Diyarbakır'da dinî hizmet bakımından sadece bir İmam-Hatip Lisesi ve bir İlahiyat Fakültesi hizmet vermekteydi. Diğer bölge illerinde ilk İlahiyat Fakülteleri de son yıllarda açılmıştır.

Devletin Diyarbakır kent merkezinde ve ilçe merkezlerinde daha erken dönemlerde okullar açması, sağlık, din, ulaşım ve kültürel alanlarda hizmetler sunması, kent merkezlerinde daha seküler bir toplumsal yaşamın oluşmasını kolaylaştırmıştır.¹ Aynı yıllarda sol hareketlerin de Diyarbakır kent merkezinde okuyan gençler arasında 1980'e kadar önemli etkilerinin olduğu belirtilmelidir. Bu dönemde lise veya üniversite okumuş katılımcıların çoğunun bir şekilde Kürt sol derneklerle² kısa ya da uzun süreli ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Sosyalist-dindar Kürt gruplar bu dönemde daha çok kendi aralarında bir fikir mücadelesi verirken 1978 yılında kurulan PKK, bu grupları pasiflikle itham ederek şiddete dayalı bir yol izlemiştir (Marcus, 2012). İlk yıllarda da bu örgütleri kendine tabi hale getirmeye çalışmıştır. 1980 askeri darbesi sonrasında PKK, bölgedeki en önemli siyasi ve toplumsal aktör olmuştur.

Bu yıllarda bilgiye ulaşma olanaklarının artması, İran, Suudi Arabistan gibi devletler ve İhvan gibi dinî grupların kendi fikirlerini yaymak için bölgeye çok sayıda kitap-brosür göndermesi ve kent yaşamının formal ortamı zayıfta olsa kitabi bir dindarlık anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Ancak bu akımların genekselleşen dindarlık anlayışını şiddetle eleştirmesi, bunun yerine güçlü bir söylem ve yapılanmayla kitabi bir dindarlık anlayışını koyamamaları dini ve geleneksel dindarlığı sorgulayan bir neslin yetişmesine neden olmuştur. Dünyada hızla yayılan sosyalizm karşısında devletin dinî gruplara daha müsamahalı yaklaştığı bu yıllarda bölgede Nakşibendilik, Nurculuk, İhvan-ı Müslimin ve İran'dan esinlenen ve kitabevleri çevresinde örgütlenen dinî gruplar güçlenmeye başlamıştır.

1 Sekülerleşme; dinin, birey ve toplum yaşamında zamanla belirleyicilik gücünü kaybetmesi anlamında kullanılmıştır. Devlet çoğu zaman elindeki "ideolojik aygıtlar" vasıtasıyla ülke genelinde olduğu gibi Diyarbakır'da da bu sekülerleşmeyi (çağdaşlaşma) teşvik etmiştir (Yeğen, 2003; Çağlayan, E. 2014).

2 DDKO, DDKD, KUK, Rizgari, Ala-Rizgari, Özgürlük Yolu-PSK ve Kawa (Ekinci, 2013).

I YENİ ETNİK-DİNİ KİMLİKLERİN DOĞUŞU

Diyarbakır halkının kendini tanımlama ya da kimlik tercihleri incelendiğinde, din ve etnisitenin belirgin şekilde öne çıktığı görülmektedir. 1990'lı yıllardan önce daha kuvvetli olduğu söylenen Diyarbakırlılık, Müslümanlık, Kürtlük, Türklük ve Araplık gibi kolektif kimliklerin günümüzde açıklama gücünün zayıfladığı gözlemlenmektedir. Bu durumda Türk toplumu, Kürt toplumu, İslam toplumu, modern toplum gibi çoğul grupları tek kavramla tanımlamak yeterli olmamaktadır. Kimlik ve altkültür kavramları bu tikanıklığı açmak için işlevsel bir görev üstlenir. Daha mikro ve esnek bir tanımlama olanağı sunan kimlikler, parçalanmış toplum içerisindeki farklılıkları belirtme gücüne sahiptir (Jenks, 2007). Bu anlamda, kent halkının kendisini tanımlarken kolektif kimliklerle beraber yurtsever, sosyalist, hümanist, mustazaf, tevhidi Müslüman, muhafazakâr, Apocu ve sosyal demokrat kimliklerini öne çıkarttıkları görülmektedir. Özellikle eğitim düzeyi yüksek genç ve orta kuşaktaki katılımcıların, kendilerini, doğuştan kazandıkları kimliklerinin yanında, sonradan edindikleri kimliklerle tanıttıkları gözlenmiştir. Aynı dinî-ideolojik grubun içerisinde olan katılımcıların bile zaman zaman kimliklerini farklı kombinasyonlarla ifade ettikleri görülmüştür. Hususiyile 30-35 yaş grubu altındaki kentlilerin kendilerini tanımlarken ait olduklarını hissettikleri altkültürleri vurgulama gereği duymaları dikkat çekicidir. Orta yaş ve üzeri gruplarda ise kimlik kargaşası daha azdır.

Diyarbakır halkının kendini tanımlama ya da kimlik tercihleri incelendiğinde, din ve etnisitenin belirgin şekilde öne çıktığı görülmektedir.

Kürtler arasında genel olarak "milliyetçilik" faşizm şeklinde negatif olarak algılandığından dolayı, milliyetçilik bir kimlik olarak pek ifade edilmez. Ancak bu durum, Kürt ve Zaza milliyetçiliğinin zayıf olduğu anlamına gelmemektedir. Göçler, kentleşme, dışlanma ve Kürt ulusalcıların çalışmaları Kürt toplumunda etnik kimliğin keşfini hızlandırmıştır (Bruinessen, 2013b). Milliyetçilik kelimesine karşı oluşan antipati sebebiyle bu kavram yerine "yurtsever" kelimesi tercih edilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu durum konunun uzmanı olmayan kişilerde "Kürtlerde milliyetçilik yoktur" şeklinde yanlış algılamaya neden olabilmektedir. Saha araştırması sırasında da bazı görüşmecilerin milliyetçilik konusunda oldukça olumsuz ifadeler kullanmalarına karşın milliyetçi tutum ve davranışları gözlemlenmiştir. Bu katılımcıların, milliyetçiliğe karşı olduklarını söylemelerine karşın, konuşmalarının satır aralarında tarihi-zamanı Kürt merkezli okumaları, Kürtlerin en dindar halk olduğunu söylemeleri, zaman zaman içki içen ve namazı terk eden kişiler için "Türkleşti" tabirini kullanmaları ve dinî-etnik konularda kötü örnekleri Türkler-Araplar, güzel örnekleri Kürtler üzerinden vermeleri karşıt bir etnik milliyetçilik şeklinde okunabilir.

I 1990-1998 ŞİDDET DÖNEMİNDE DİN VE AKTÖRLER

1980'li yılların sonunda PKK ve güvenlik güçleri arasında kırsalda yaşanan çatışmaların şiddetlenmesi, kentte uzun süre devam eden gözetimler ve ev baskınlarıyla kendini göstermiştir. Ancak özellikle Hizbullah-PKK hesaplaşması ve faili meçhul cinayetler, Diyarbakır kent merkezinde de şiddetin gündelik yaşamın bir parçasına dönüşmesine neden olmuştur (TBMM, 1995). Dinî bir söylemle faaliyetlerine başlayan Hizbullah, Kürt haklarını savunduğunu iddia eden sosyalist-Apocu PKK ve kamu otoritesini tesis etmeye çalıştığını söyleyen devlet arasındaki çatışmalar, Kürt toplumunun değerler sisteminde önemli kırılmalar meydana getirmiştir. PKK'nın bu yıllarda, açıkça dinî liderler ve kurumlara savaş açmış olması (*ağaları ezin şeyhleri öldürün!*), Hizbullah'ın kendisine biat etmeyen imam ve dinî liderlere yönelik şiddet uygulaması ve devletin bu yıllarda aykırılıkları bastırmak için şiddeti yaygın bir yöntem olarak kullanması, kentte travma etkisi yapmıştır. Aynı dönemde sokak ortasında işlenen faili meçhul cinayetler, JITEM olarak tanımlanan ve devletin "özel kuvvetleri" olduğu söylenen devletin gizli birimlerinin hukuksuz

uygulamaları ve infazları, şiddeti gündelik yaşamın bir parçası haline getirmiştir.

Şiddetin bu denli yaygın olduğu bu dönemde, resmî cami ve Kur'an kursları sadece mesai saatlerinde ya da gündüz namaz vakitlerinde açık tutulabilmektedir. Bu da dinî hizmetlerin sunulmasında eksiklerin doğmasına neden olmuştur. Hizbullah'ın bu boşluğu doldurmaya talip olması, beraberinde toplumsal etkinliğinin artmasını sağlamıştır. Devletin kırsaldaki camilere imam

Bu bakımdan 1990'lı yıllarda bölgede din, hem devlet tarafından baskılanmış hem PKK'nın karşı propagandasına maruz kalmış hem de Hizbullah sebebiyle şiddetle birlikte anılır olmuştur.

gönderememesi ya da köylülerin resmî imam yerine medresede okumuş seydaı ücret karşılığı tutması veya Hizbullah'ın buralara gönüllü olarak din görevlisi göndermesi, grubun kırsaldaki etkisini arttırmıştır (Çakır, 2011). Kırsalda söz sahibi olma çabası, PKK-Hizbullah çatışmasının köylere yayılmasına neden olmuştur. Camiler, bu dönem çatışmanın odağı haline gelmiş ve arada kalan halk camiye gitmekten dahi çekinmiştir. Hizbullah'ın şiddeti içeren din yorumu, beraberinde halkın dinden soğumasına ve kurumsal dinî yapılardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Sokak ortasında veya kuytu bölgelerde Hizbullah, PKK veya JITEM şiddetine maruz kalmak, bu dönemde sıkça rastlanan bir olgu olmuştur. Kentlerde karanlığın çöktüğü saatlerde, birçok insan ibadethanelere gitmekten özellikle kaçınmış ve çocuklarını buralardan uzak tutmaya çalışmıştır (Tan, 2010;

Yanmış & Kahraman, 2013). Orta yaş üzeri bir avukat 70 ve 90'lı yıllarla ilgili değerlendirmesinde "70'lerde okula gitmesin komünist olur, 90'larda camiye gitmesin Hizbullah olur denirdi" şeklinde durumu özetlemiştir. İlgili dönem açısından dikkat çekici bir konu da, 28 Şubat 1997 siyasi sürecinde dinî kurumlara yapılan devlet baskılarıdır. Bu süreçte medreselerin ve dinî grupların kentteki faaliyetleri iyice zayıflamış, İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sayısı oldukça azalmıştır. Bu bakımdan 1990'lı yıllarda bölgede din, hem devlet tarafından baskılanmış hem PKK'nın karşı propagandasına maruz kalmış hem de Hizbullah sebebiyle şiddetle birlikte anılır olmuştur. Özellikle bu yıllarda yetişen gençlerin birçoğu dinî konularda sistemli bir eğitim alamamış ve din ile sağlıklı bir ilişki geliştirememiştir. Bu da onların dine mesafeli durmalarına ve dinî örgütlenmelere karşı kuşkuyla bakmalarına neden olmuştur.

28 Şubat süreciyle bir yandan devlet tarafından dinî yaşam üzerinde bir baskı kurulurken, öte yandan PKK ve Hizbullah arasındaki şiddet ve baskılar, dinî yaşamı adeta bir şiddet alanına dönüştürmüştür. Dinî yaşamın önemli unsurlarından biri olan dinî gruplar ise zaten kentte güçlü bir tabana sahip değildi. Var olanlar da bu süreçte "kendi kabuklarına" çekilmişti. Medreselerin aynı yıllarda köylerden şehre yeni yeni taşınmaya başladığı; ancak kentlerde kurumsallaşamadıkları yapılan görüşmelerde yaşlı seydaıca belirtilmiştir. Şiddetin hâkim olduğu bu yıllarda bir çok seyda ve şeyh, devlet-PKK-Hizbullah arasında sıkışıp kalmıştır. Her üçünün de rahatlıkla şiddeti bir ıslah ve sindirme aracı olarak görmesi, mutedil dinî yaşamı adeta imkansız hale getirmiştir. Ubeydullah Dalar ve İzzettin Yıldırım gibi tanınmış âlimlerinin öldürülmesi, bir korku ikliminin hâkim olmasına neden olmuş ve dinin kamusal alanda görünürliğini zayıflatmıştır.

Diyarbakır, 1990'lı yıllarda hem kendi ilçelerinden hem de çevre illerden, özellikle de Mardin, Bingöl ve Batman'dan farklı nedenlerle (çatışma, şiddet, işsizlik, güvenlik kaygıları, eğitim vs) yoğun göç almıştır. Bu göçlerin bir kısmı, kırsal kesimlerden kente olan normal göçler olarak tanımlansa da, bir kısmı tamamıyla bölgenin olağanüstü çatışma ve şiddet durumuyla ilintili göçlerdir. Büyük dalgalar halinde gelen bu göçler, bu denli bir insan akınına hazırlıklı olmayan kentte sayısız psikolojik, sosyal ve ekonomik sorunlara neden olmuştur. Zorunlu göçlerle birlikte, ailelerin kentte öncelikle barınma, geçim sıkıntısı, sosyal uyum ve güvenlik problemleriyle uğraşması, çocuklar üzerindeki otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Diyarbakır üzerine yapılan bir çalışmada, polislin haklarında suç kaydı tuttuğu çocukların %70'inin göçmen ailelere

I Kürtlerde Dinî Yaşam: **Diyarbakır Örneği**

mensup olduğu görülmüştür. Bunların önemli bir kısmının sosyo-ekonomik açıdan oldukça düşük seviyedeki ailelerde yetiştiği ve parçalanmış ailelerin fertleri olduğu tespit edilmiştir (Kızmaz ve Bilgin R., 2010).

Göçler ve kentleşmenin dinî yaşama etkileri bağlamında en çok öne çıkan konu, köylerde daha çok geleneğin etkisinde devam eden dinî yaşamın kente uyumda yaşadığı sorunlardır.

Göçler ve kentleşmenin dinî yaşama etkileri bağlamında en çok öne çıkan konu, köylerde daha çok geleneğin etkisinde devam eden dinî yaşamın kente uyumda yaşadığı sorunlardır. Özellikle formel bir dinî bilgi ve eğitim alamayan aile bireylerinin daha büyük sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca bir kısım din görevlisi, seyda ve şeyhin başka kentlere göç etmesi de dinî değerlerin öğrenilmesinde model eksikliği oluşturmuş ve dinî yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen çok az sayıda katılımcı, göçle beraber kentte dindarlığın arttığını söylemiştir. Ancak bu, göçün etkisinden ziyade kent yaşamıyla birlikte dinin, bir kısım kurumsal yapılar (cemaatler, tarikatlar) veya direkt yazılı kaynaklardan öğrenilmesiyle ilgili bir durumdur. Bu tür bir dindarlık, kültürel taklitten çok yazılı metinlerin ve örgütlü dinî yapıların bir ürünüdür.³

I **HIZBULLAH VE SONRASI**

1990 sonrası süreçte Diyarbakır'ın dinî ve sosyal yaşamı üzerine önemli ölçüde etki eden dinamiklerden biri de Hizbullah'tır. Bu hareket, Lübnan'da faal olan aynı adla anılan Şii örgütten farklı bir örgüttür. Hizbullah'ın kuruluşu, 1970'lerin sonlarında Diyarbakır ve Batman'da faal olan bir kısım kitabeveleri ekseninde olmuştur. Ancak grubun aktif olarak toplumsal ve siyasi yaşamdaki görünürlüğü 1990'lı yıllara rastlar. Hüseyin Velioğlu öncülüğünde örgütlenen Hizbullah, İran İslam devrimi ve İhvan-ı Müslimin hareketinden etkilenmiş bir harekettir. İlim Kitabevi, hareketin ilk kurumsal yapılarından. İran devrimi ve 1980 darbesi sonrası dönem, dinî hareketlerin canlandığı bir dönemdir. Genel kanaat, 1980 öncesinde bölgede faal olan Selefi, İhvan ve Milli Selamet Partisi meyilli gençlerin İran'daki devrimden sonra Hizbullah tarzı oluşumlara yöneldiği noktasındadır. İhvan-ı Müslimin düşüncesinden beslenen bölgedeki İslami hareketler de İran devrimini daha çok siyasi bir model olarak benimsemişlerdir (Bulut ve Faraç, 1999; Çakır, 2011; Kurt M. , 2015). Bu yıllarda yerel olarak hareket eden İlim, Davet, Selam, Vahdet, Tevhid ve Menzil gibi kitabevi-dergiler etrafında gerçekleşen dinî gruplaşmalar dikkat çekicidir.⁴ Diyarbakır'da ve bölgede varlıkları belirginleşen İslami gruplar, bir süre sonra PKK'nın tepkisini çekmiş ve İlim grubuna mensup bazı kişiler öldürülmüştür. 1990'ların başında hızlanan karşılıklı suikastlar, kısa sürede derinleşmiş ve çok sayıda Hizbullah-PKK üyesi ölmüştür. Bugün kamuoyunda Hizbullah diye tabir edilen İlim grubu, aynı yıllarda kendine katılmayan dinî grupları da, hususiyile Menzil ve Vahdet gruplarını itaate zorlamıştır.⁵

Hizbullah'ın dinî değerlere etkisi konusunda katılımcılar sıklıkla 1990'lı yıllarda bu grubun yaptığı şiddet eylemlerine değinmiştir. 2000'li yıllardan sonra daha çok sivil alanda faaliyet göstermeye başlayan Hizbullah, medreseler, mahalle sohbetleri ve toplumsal eylemlerle dinî

3 Dindarlık, çalışmada İslam dininin temel ibadetleri ve inanç esaslarıyla yakın döneme kadar Kürtlerin dinî hayatında önemli bir unsur olan dinî bağlanma boyutlarında gözlenmiştir. Din sosyolojisi ve psikolojisi alanlarında farklı tipolojiler üretilmekle beraber çalışma formatına uygun olmayan boyutlar incelemeye alınmamıştır.

4 Menzil Kitabevi kamuoyunda Menzîlciler ismiyle bilinen Nakşi tarikatından ayrı bir harekettir. Bu hareket kentte çok güçlü bir etkiye sahip değildir. Van başta olmak üzere bazı illerde Öze Dönüş Platformu adıyla aktif olduğu bilinmektedir. Grup bölgede birçok ilde yapılanmıştır. Kürt-İslam sentezcisi olarak bilinir ve önemli ölçüde Şiilikten etkilenmiştir. Bkz. (Yıldız, 2014; ufkumuz.com, 2014).

5 Hizbullah hareketi ile ilgili kendi kaynakları ve değişik kaynaklara müracaat edilebilir. Bkz. (Bagasi, 2004; Yılmaz, Tutar ve Varol, 2011; Tan, 2010; Yüksel, 1993; Bulut, 1999; Özeren, Sözer ve Demirci, 2010).

yaşamı güçlendirmiştir. Özellikle Hz. Muhammed'e yapılan karikatürlü hakaretlere karşı kentte düzenledikleri geniş katımlı mitingler ve her yıl Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle düzenledikleri mevlid programları, kentin dinî kimliği ve hareketin kimlik tasavvuru konusunda ipuçları vermektedir. Bu durum, Kürt ulusalcıların "Amed" ismi etrafında oluşturmak istedikleri daha seküler ve ulusalcı kent kimliğini zayıflatmaktadır. Diğer taraftan grup, geçmişteki şiddet eylemleri ve dışlayıcı söylemleri sebebiyle yalnız kendilerini değil, bütün Müslümanların şiddet ve toleranssızlıkla suçlanmasına neden olmuştur. Hizbullah'ın 1990'lı yıllardaki şiddet eylemleri, aynı zamanda Türkiye'deki islamofobi'nin de en önemli dayanağı olmuştur.⁶

Hizbullah söylemi ve bunun zihinlerde yaptığı çağrışım sadece bu grubu değil, Diyarbakır'daki diğer dinî grupları da olumsuz yönde etkilemiştir.

Hizbullah söylemi ve bunun zihinlerde yaptığı çağrışım sadece bu grubu değil, Diyarbakır'daki diğer dinî grupları da olumsuz yönde etkilemiştir. 1990'lı yıllardan sonra bölgede din ve şiddet beraber anılır olmuştur. Bu nedenle, bugün dahi kentte dinî oluşumlara kuşku ile bakılmaktadır. Hizbullah, bu kuşkuların en önemli kaynağı olarak görülmektedir. Dinî gruplar kendilerine yönelik "bunlar da Hizbullah'tır" sözünü, PKK'nın kasıtlı şekilde kullandığını düşünmektedirler. Hizbullah'ın bazı üyeleri de kendileri üzerlerinden dine karşı yapılan propagandanın geçmişte Süleymanlılar, Refahçılar, Nurcular ve irtica üzerinden yapıldığını söylemişlerdir. Bu kişiler, kendileriyle ilgili yoğun bir karalama yapıldığını ve bu sebeple kentteki bazı dinî gruplar ve medreselerle bile diyalog kuramadıklarını ve bunlar tarafından dışlandıklarını ifade etmişlerdir.

Hizbullah'ın geçmişte din adına bir kısım şiddet eylemleri yapması, özellikle genç kuşakta dine karşı olumsuz bir algı oluşturmuştur. Bu algı sebebiyle başını örtmediğini, okulda namaz kılmadığını, bir dinî gruba katılmadığını, uzun süre sakal bırakmadığını, çarşaf giyemediğini söyleyen çok sayıda kentliyle karşılaşmıştır. PKK'nın 1990'lı yıllardan sonra dine karşı olan tutumunu yumuşatması ve siyasi uzantıları konumundaki partilerin, dini dışlamayan bir söylem geliştirmesinin temelinde, Hizbullah'ın kentte artan etkisini kırma çabası vardır. Ancak PKK, kendisine muhalif gördüğü birçok grubu, sakallı-çarçafli gençleri "bunlar Hizbullah'tır" propagandası yaparak ötekileştirmiş ve Kürt toplumu içerisinde dinin korku ile birlikte anılmasına neden olmuştur. Bu da, dinin sosyal ve kamusal alanda baskılanmasına neden olmuştur. Bu anlamda, dinî örgütlenmeler adeta PKK'nın toplumsal olarak mutlak ötekisini oluşturmuştur.

Ancak PKK, kendisine muhalif gördüğü birçok grubu, sakallı-çarçafli gençleri "bunlar Hizbullah'tır" propagandası yaparak ötekileştirmiş ve Kürt toplumu içerisinde dinin korku ile birlikte anılmasına neden olmuştur.

Hizbullah 1990'lı yıllarda daha çok bir gizli örgütlenme şeklinde faaliyetler gösterirken, 2000'li yıllarla birlikte kamusal görünürlüğü olan bir kısım dernek ve siyasi partilerle temsil edilmeye başlamıştır. Grubun şiddeti dışlayan girişimleri, kendi içerisinde tepkilere yol açmış ve Suriye'deki iç çatışmaların da etkisiyle bazı üyeler Hizbullah'tan ayrılarak IŞİD, El Nusra gibi gruplara katılmışlardır. Bu değişim, örgütün geçmişinde önemli bir yer edinen şiddet, literatüründen tamamen çıkardığı anlamına gelmemektedir. Hizbullah, bugün dahi silahlı cihat vurgusu yüksek olan bir oluşum olarak dikkat çekmektedir. Özellikle 2012 tarihinden sonraki çözüm sürecinde kendilerinin dışlandığını, Kürt ulusalcıların alan hakimiyetini artırdığını düşünen Hizbullah üyeleri, bu duruma tepki göstermiştir. Bölgedeki güçlü hareketlerden birisi olmasına rağmen Hizbullah'ın barış sürecinde muhatap alınmaması, grubu yeniden silahlanmaya yöneltmiştir. Nitekim yakın zamanda PKK mensupları ile yaşanan çatışmalar, Hizbullah'ın buna ne kadar hazır olduğunu göstermektedir.

6 Kara, Hizbullah meselesinin 28 Şubat siyasal sürecinde basın yoluyla ülke genelinde de dinî kurumlar üzerinde güçlü bir baskıya dönüştürüldüğü kanaatindedir. Bkz. (2012).

| 2000'Lİ YILLARDAN SONRA MODERNLEŞME VE DİN

Kentte 2000'li yıllarla birlikte geçmişin baskı ve şiddet eylemleri iyice etkisini kaybetmeye başladı. AK Parti'nin iktidarda bulunduğu bu dönemde, devletin dinî yaşam üzerindeki baskısı azaldı ve önemli bir rahatlama yaşandı. Bu süreçte küreselleşme, hızlı kentleşme ve gelişen iletişim teknolojileri, toplumsal yapıda önemli dönüşmeleri de beraberinde getirdi. "Gecikmiş modernleşme" olarak tanımlanabilecek bu süreç, dinî yaşamı da dönüştürmeye başladı. Post 28 Şubat dönemi diyebileceğimiz bu dönemde, AK Parti hükümeti, İmam-Hatip okullarının önündeki katasayı engelini kaldırdı, İlahiyat Fakültelerinin sayısını ve öğrenci kontenjanlarını artırdı ve DİB'nin personel yapısını güçlendirerek, bütçesini destekledi. Ayrıca cemaat ve tarikat tarzı oluşumlara verdiği manevi ve finansal desteklerle, toplumsal yaşamdaki faaliyet alanlarının genişlemesine katkı sağladı. Bu da bir taraftan toplumsal hayatta dinî ve dindarlığı normalleştirirken, öte yandan dinin kamusal görünürlüğüne artırdı. Bu süreçte, Cumhuriyet rejiminin mutlak ötekileri konumundaki dindarların, devlet içerisindeki etkinliği arttığı gibi, devletin dinî simgeler konusundaki tutum ve söylemlerinde de yumuşamalar yaşandı. Dindarlık ve dinî söylem, siyasal olarak prim yapan olgular haline geldi. 2005 sonrasında artarak devam eden ve devlet tarafından sunulan dinî hizmetler, toplumun her kesiminde dinî değerleri güçlendirici etkiler yaptı. Bu anlamda, özellikle 1990'lardaki şiddet hadiseleri sebebiyle din eğitimi alamayan kadınlar, bu hizmetlerden daha yoğun bir şekilde yararlanmaya başladı (Aslan E, 2014). Bununla beraber AK Parti hükümeti, Sünni İslam anlayışını öncelediği, Hanefi mezhebini tahkim eden politikaları izlediği ve Sünni-Hanefiler dışındaki dindarları ötekileştirdiği yönüyle sıkça eleştirilmektedir. Özellikle Aleviler ve gayrimüslim gruplar hem resmî hem de sivil dinî gruplarca dışlandıklarını dile getirmektedirler. Bazı Şafii Kürtler de benzer bir dışlama yaşadıklarını düşünmektedirler.

Diyarbakır'da dinî hayatı besleyen önemli unsurlardan biri de kuşkusuz medreselerdir. Hizbullah ve diğer kesimlerle ilintili bu geleneksel eğitim kurumlarının hitap ettiği öğrenci kitlesi, en iyimser tahminle 1500'dür. Bu, 800.000 bin civarındaki 25 yaş altı genç nüfusa sahip bir kentte oldukça sınırlı bir rakamdır. 1990'lı yıllarda köylerin boşaltılması, ekonomi, güvenlik ve insan kaynakları sorunlarının yaşanmasıyla beraber, medreseler ve tarikatlar da kentlere taşınmaya başlamıştır. İlk yıllarda yeniden yapılanan bu kurumlar, 2004'ten sonra resmileşerek Kur'an Kursu hüviyeti kazanmıştır. Ancak bu durum, medreselerin müfredatını, öğrenci kayıtlarını ve resmî görevi olmayan seyda'nın konumunu netleştirememiştir. Birçok seyda, medreselerin resmileşmesi ile beraber kendilerine belirli bir statü elde verilmemesi sebebiyle tedirginlik yaşamaktadır. AK Parti hükümetlerinin, medreseleri resmileşmeye teşvik etmesi çok önemli bir değişimi haber vermektedir. Medreselerin resmileşmesi ve bazı medrese mezunlarının din görevlisi kadrosuna alınması (Melle Açılımı), Mardin'in (2012) belirttiği gibi Anadolu Selçuklular ve Osmanlılardan beri süre gelen, halkın nazarında etkili olabilen kontrolsüz sivil ulemayı devletin kontrolüne sokarak ulemâ-yı rusûm'a dönüştürme projesi kapsamında da ele alınabilir. Bu bağlamda yaklaşık yüzyıldır devletle mücadele eden ve daha çok köylerde gizli olarak çalışma yürüten medreselerin, resmiyet kazanmasıyla beraber, seyda ve şeyhlerin süreç içerisinde nasıl bir zihniyet değişimi yaşayacakları merak konusudur.

Seyda ve şeyhlerin, dinî yaşam üzerindeki baskıların yoğun olduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinî değerleri ayakta tuttuklarına ve bundan dolayı halktan saygı gördüklerine dair yaygın kanaat, bu saha araştırmasında da teyit edilmiştir. Yine bu araştırmaya göre, halkın özellikle dinî konularda seydalara fetva sormayı tercih ettiği, bu kimselere abartılı bir şekilde saygı gösterdiği; ancak sosyal konular ve gündelik dinî yaşama etki noktasında etkilerinin zayıf olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca seydalara, dini anlatma metotları ve sosyal ilgilerinin yetersiz olduğu yönünde eleştiriler sıklıkla yöneltilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde 2000'li yıllarda dindarlara geniş alanlar açan iktidarların iş başında olması ve yaşanan sosyal-tekniik gelişmelerin, kentte dinî yaşamı daha görünür kıl-

diği ve dinî kurumların sayısını oldukça artırdığı söylenebilir. Ancak bu durum dindarların dünyevileşmesine de neden olmaktadır. Başörtüsü bağlama, namaz kılma, oruç tutma, dinî içerikli çıkartmaların yaygınlaşması, popüler vaizlere ilgi vb. gibi dinî sembol-uygulamaların gündelik yaşamda görünürlüğünün artmasına rağmen dindarlar, dinî kuralları kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamakta ve seküler-lümpen bir din anlayışı geliştirmektedir. Gençlerin dine

Başörtüsü bağlama, namaz kılma, oruç tutma, dinî içerikli çıkartmaların yaygınlaşması, popüler vaizlere ilgi vb. gibi dinî sembol-uygulamaların gündelik yaşamda görünürlüğünün artmasına rağmen dindarlar, dinî kuralları kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamakta ve seküler-lümpen bir din anlayışı geliştirmektedir.

yaklaşım şekli ve dinî yaşama biçimi, modernleşmenin bir etkisi olarak okunabilir. Bu tartışma çerçevesinde, bazı katılımcılar, Müslümanların dinî ve sosyal açıdan daha rahat bir sosyal çevre edindiklerinde, "ılımlılaştıklarını" iddia etmişlerdir. Özellikle kadın-erkek ilişkileri, faizli alış-veriş, helal-harama yaklaşım, içkili yerlerden alış-veriş yapıp yapmama, kılık-kıyafetlerdeki değişim, tesettürün tevazü ve mahiyetin değil, şatafat ve gösteriş aracına dönüşmesi sıklıkla eleştirilmiştir. Dindar görüşmeciler açısından bu durum, dinî yaşamda bir yumuşama, taviz ve bozulmanın göstergesi olarak görülmüştür. Diğer bir ifade ile halk; namaz kılma, oruç tutma, din adamlarına saygı gösterme, başörtüsü bağlama gibi belirgin dinî alış-

kanlıkları devam ettirirken, zihniyet olarak dünyevileşmiştir (Ertit, 2014). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni bir kadının ifadeleri bunu açıklar mahiyettedir; *"Artık insanların yaşama anlam yüklememesi problem. Sadece dünyalık beklentiler öne çıkıyor. Yakın arkadaşlarımdan hayattaki en büyük beklentisi evim, arabam, ailem olsun. Soyut amaçlar çok zayıf."*

Bu araştırmanın sonuçlarına göre eğitim düzeyi yüksek gençler, medrese eğitimine dayalı veya sözlü kültüre dayanan geleneksel dinî anlayışı sorgulamaktadır. Buna karşın dinî gruplarla ilişkili veya dinî bilgi ve yaşantı konusunda daha bilinçli tercihlerde bulunan gençler arasında, dindarlığın geliştiği söylenebilir. Ailede dinî değer eğitimi alamayan ve yetiştiği çevreden uzaklaşarak üniversite okumaya giden gençlerde ise dinî tutum ve davranışlar hızla zayıflama eğilimindedir. Gelişen internet, eğlence ve iletişim teknolojileri, dinî değerlere olan ilgiyi azaltmaktadır. Katılımcılar sıklıkla teknolojik gelişmelerin dinî yaşama olumsuz etki yaptığını vurgulamıştır. Az sayıda katılımcı ise artan imkânların daha bilinçli bir dindarlık anlayışını geliştirdiğini ifade etmiştir. Selefi grupların da teknolojik olanaklarla kendilerine destekçi sağladıkları görülmektedir.

I SOSYO-POLİTİK YAŞAMIN MERKEZİNE KAYAN KÜRT ULUSALCILAR

1978 yılında kurulan PKK, askerî darbe öncesinde Suriye'ye yerleşti. 1980'lerden sonra bölgede Apocular diye bilenen bu grup diğer Kürt grupları da içine alarak büyüdü. Örgütün 1980'li yıllarda daha çok kırsalda yapılandığı bilinmektedir. Kent merkezinde güçlenmesi ise 90'lı yıllarda, hususiyile de yoğun göçlerle beraber bir kısım kurumsal yapılarla mümkün oldu. Basın-yayın kuruluşları, dernekler ve siyasi partiler bu kurumsal yapılardan bazılarıydı (Marcus, 2012). Bu anlamda özellikle HEP'in siyaset sahnesine çıkması, Kürt ulusalcı hareketinin kamusal alandaki görünürlüğünü artırdı (Ölmez, 1995).

Yapılan bu araştırmada Kürt ulusalcıların parti, dernek ve sendika çalışmalarıyla toplumda seküler değerleri yaygınlaştırdıkları anlaşılmaktadır. Kentte Kürt ulusalcıların geleneği zayıflatıp, modern yaşantıyı güçlendirmesi kadın-erkek ilişkilerinde serbestlik, kadının geleneksel konununun sorgulanması ve kılık kıyafet konuları üzerinden okunmaktadır. PKK'ya farklı düzeylerde yakınlık duyan kadın ve özellikle erkek katılımcılar bile bu durumdan rahatsızlık duyduklarını ifade etmiştir. Örgütü destekleyen muhafazakâr kişiler arasında bile örgütün mottolarından

olan, "kadın kimsenin namusu değildir", "kadın, yaşam, özgürlük" ve "küçük aileyi yıkacağız büyük aileyi kuracağız" gibi söylemlerin aileye ve gençlere olumsuz etki yaptığı kanaati güçlüdür.⁷ Çok az sayıda yaşlı sol görüşlü katılımcı da örgütün çalışmalarının geleneksel kent yaşamına zarar verdiğini ifade etmiştir. Feminist ve dinî hassasiyeti güçlü olmayan kesimler ise bu değişimi modern değerlere olumlu katkı olarak nitелеmektedir. Saha çalışması, Kürt siyasi hareketinin faaliyetlerinin özellikle gençler üzerindeki dinî anlamda dönüştürücü etkiler yaptığını göstermektedir.

Örgütü destekleyen muhafazakâr kişiler arasında bile örgütün mottolarından olan, "kadın kimsenin namusu değildir"; "kadın, yaşam, özgürlük" ve "küçük aileyi yıkacağız büyük aileyi kuracağız" gibi söylemlerin aileye ve gençlere olumsuz etki yaptığı kanaati güçlüdür.

Ancak PKK'nın toplumun "geri ve gerici değerler" şeklinde tanımladığı dinî-geleneksel değerlerle açıktan mücadele etmeme stratejisi (serxwebun.org/, 2013), toplumsal tabanını genişletme hamlesi olarak okunabilir. Örgüt 2000'li yıllardan sonra benimsediği stratejiyle toplumsal değerleri dar dairede (komün), toplumu rahatsız etmeden ve de-facto tarzda değiştirmeyi hedeflemiştir (AÖSBA, 2014b). Dolayısıyla söylemsel düzeyde benimsenen dinî değerlerin, pratikte geri ve gerici değerler şeklinde mücadele konusu yapıldığı görülmektedir.

PKK, 1990 ve 2000'lerde birlikte dinî konularda strateji değişikliğine gitmiştir. Ancak bu durum, örgütün din ile barışık bir konumda olduğu anlamına gelmez. Yapılan görüşmelerde Kürt siyasi hareketi içerisinde ideolojik eğitim almış, bir kısım faaliyetlerinden dolayı hapis yatmış kişiler ile örgüte siyasal-ekonomik anlamda destek veren kesim arasında çok büyük zihniyet farklılıklarının olduğu görülmüştür. Muhafazakâr ve örgütü belli oranlarda destekleyen birçok katılımcının kendi hanımı veya kızını parti çalışmalarına gönderme konusunda isteksiz olması, taban ile tavanın sahip oldukları değer farklılıkları konusunda ipuçları sunar. Tabanın bir kısmı örgütü Kürtlerin etno-kültürel haklarının savunulması noktasında önemsemekte ancak siyasal-ideolojik çalışmalarını dinî ve ahlaki bulmamaktadır. Tavan ise dinî-toplumsal değerlerle açıktan çatışmak yerine bunu de-facto bir tarzda değiştirmeyi planlamaktadır. Eğitim dilinde "örtük öğrenme" denilen bu yöntemle, topluma aktarılmak istenen değerler uygulanarak gösterilir. Buna karşın yıkılması istenilen değerlerle açıktan savaşmak yerine ödüllendirilmeyerek süreç içerisinde terk edilmesi beklenir.

Bu anlamda, PKK yakın geçmişinde şeyhleri ve din adamlarını hedef gösterirken, günümüzde onlarla beraber taziye ziyaretlerine gitmesi oldukça ilginç bir stratejidir. Bunu yaparken de, seküler tavrından taviz vermemektedir. Taziye yerlerini kadınlı-erkekli ziyaret, Kürt geleneklerinde pek yeri olmayan bir uygulama olmasına rağmen, Kürt siyasi hareketinin sıklıkla başvurduğu ve zamanla da kanıksanmasını sağladığı bir pratik olmuştur. Hatta kadın siyasetçilerin o mekânlarda bulunan erkeklerin ellerini sıkması veya onlarla öpüşmesi, yeni bir geleneğin inşasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca sivil Cuma uygulamaları ve Kürt siyasi hareketinin tezlerini savunan din adamlarının ön plana çıkarılması, yine din ve dindarlık ekseninde yaşanan değişimlerin farklı yansımaları olarak görülebilir. Kürt siyasi hareketinin genel olarak, bir taraftan bölgedeki Türkmen/Kürt Aleviler, Süryaniler ve diğer Hristiyan gruplarla iyi ilişkiler kurduğu diğer taraftan da bir kısım seydaclar aracılığıyla Müslüman halkla yakınlaşarak milliyetçilikle barışık bir din inşa ettiği söylenebilir. Bununla toplumun ortak bir paydada birleşmesi amaçlanmaktadır. Bu anlamda din, başka uluslarda olduğu gibi Kürtlerde de ulus inşa süreci için araçsallaştırılan bir enstrümana dönüşmektedir.⁸

7 PKK, kadın-erkek ilişkileri konusundaki eleştirileri önlemek için çok sayıda strateji geliştirmiştir. Bu konuda bazı örnekler için bkz. (Çağlayan, H., 2010; Alkan, 2011: 140).

8 Sivil din konusunda ayrıntılı bilgi ve kaynak için bkz. (Ataman, 2014).

POST-MODERN KABİLELER: CEMAAT VE TARİKATLAR

Dinî grupların modern toplumlarda yıkılan cemaatsel bağların yerine yeni ilişki ağları ika- me ettiği söylenebilir. Postmodern toplum üzerine çalışan uzmanların "postmodern kabileler" şeklinde isimlendirdiği modern toplumdaki dinî-seküler gruplar geleneksel toplumdaki aile, ak- rabalık ve aşiret gibi ilişki ağlarının yerini alabilmektedir (Feathertone, 2005; Bauman, 2001).

Diyarbakır'daki irili ufaklı çok sayıda dinî grubun varlığı dikkat çekmektedir. Bu gruplar fark- lı kökenlerden beslenmektedir. Geleneksel tarikat grupları, ülke genelinde faal olan Risale-i

Diyarbakır'daki irili ufaklı çok sayıda dinî grubun varlığı dikkat çekmektedir. Bu gruplar farklı kökenlerden beslenmektedir.

Nur grupları ve Süleyman Efendi Grubu dışındaki dinî hareketle- rin önemli bir kısmı hem İhvan'dan hem de İran'dan etkilenmiştir. İhvan hareketinden etkilenme daha çok 1970'lerde Milli Görüş çevresinin etkisiyle çevrilen, S. Kutup, H. Benna ve S. Havva'nın ki- tapları aracılığıyla olmuştur. Mısır'la kuvvetli teması olan bir grup olmamasına karşın, kitaplar ve metinler üzerinden İhvan'dan et- kilenen Ayder, Diyarbakır ve Değerlerini Koruma Derneği gibi irili ufaklı gruplar vardır. Diğer kuvvetli etkilenme ise İran'dan olmuştur. 1979 İran İslam Devrimi, Müslümanlar üzerinde etki bırakmış ve birçok kişi ve cemaat bu devrime ilgi duymuştur. Buna karşılık

İran da, kendi rejimini ve İslam yorumunu ihraç etme yönünde önemli hamlelerde bulunmuş- tur. Ancak Güneydoğu'daki grupların büyük kısmı Şiileşmeye direnmiştir. Devrim, bir model gibi düşünülmesine rağmen İran'ın destekleri, dinî gruplar tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Bu dinî grupların içerisinde Hizbullah ve özellikle de Menzil (özedönüş platformu) Şiilikten daha çok etkilenmiştir. Dikkat çekici bir nokta da, çoğu grubun Said Nursi okuduğunu söylemesidir. Selefî eğilimleri güçlü Furkan Vakfı ve modern dinî eğilimleri olan Gülen grubuna kadar birbirinden çok farklı grupların Said Nursi'yi öne çıkarmaları, onun bölgede devam eden dinî karizması ve Kürt olmasına bağlanabilir.

Saha araştırmasında ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri de, Hizbullah dışındaki dinî grup- ların; dinî bilginin aktarımı, dinî sosyalleşme için uygun ortamların oluşturulması ve dinî değer- lerin korunması bakımından 2005'ten sonra etkinliklerinin artmasıdır. Modernleşme ile beraber değişen toplumda, dinî cemaatler ve tarikatlar kendi müntesipleri üzerinde bir sosyal kontrol oluşturmuş ve dinî yaşantıda önemli roller oynamıştır. Bu durum bazı kimseler açısından "ma- halle baskısı" olarak tanımlanırken, bazı kesimler tarafından ise dinî yaşamın canlı kalmasına katkı olarak görülmüştür. Dinî grup üyelerinin kendi dost halkasındaki kişilerle sıcak ilişkiler ku- rarken, Alevi ve Şii gibi diğer dinî gruplarla sağlıklı ilişkiler kuramadıkları ve hatta onları ötekileş- tirdikleri görülmektedir. Ayrıca bu dinî grupların devletçi tutum takındıkları ve Türk/Kürt milli- yetçiliği yaptıkları söyleminin, toplumda bir karşılığı olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi yüksek Kürtlerin bir kısmı, 1960'lardan beri Risale-i Nur grupları, Süleyman Efendi grubu, Milli Görüş grubu ve Nakşibendi grupların, Kürtlerin kültürel ve siyasi haklarına duyarsız davrandıklarını dü- şünmektedir. Bu grupların devletçi ve Türk milliyetçisi bir tutum sergilediği sıkça dile getirilen bir eleştiridir. Dolayısıyla bu durum, bölgede öteden beri var olan Gülen Cemaati, Süleyman Efendi Cemaati, Özgür-Der, Menzil Nakşileri ve İlim-Yayma gibi grupların geniş bir toplumsal zemin bulmasını güçleştirmiştir. Azadi İnisiyatifi, Med-Zehra⁹, Ayder ve Zehra gibi bazı dinî gruplar ve çevreler ise, bu eleştirilerin de etkisiyle Kürt milliyetçisi çizgisine kaymıştır. Sol gruplara olan sempatinin kaynağında da benzer tepkiler söz konusudur.

9 Bu grubun milliyetçilik-ümmet ikilemine yaklaşımıyla ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. (Atacan, 2001).

I İŞİD: FUNDAFOBİNİN YENİDEN ÜRETİLMESİ

Dinî yaşam ile toplumsal ve siyasal değişimler arasında sıkı bir bağ var. Gadamerci dille, "ufukların kaynaşması" şeklinde tanımlanabilecek olan bir toplumdaki dinî eğilimler saf haliyle gelişmez, siyasal, sosyal ve ekonomik deneyimlerden direkt olarak etkilenirler. Bu anlamda Diyarbakır'da, Irak ve Suriye iç savaşları sonrasında ortaya çıkan İŞİD ve El Nusra gibi örgütlere katılımların yaşanması oldukça dikkat çekicidir. Daha önce şiddetle anılan Hizbullah'ın partileşerek ve dernekleşerek legalleşmesi, şiddet yanlısı aşırıların ilgisini Türkiye dışında daha etkin olan örgütlere kaydırmıştır. Hem bölgenin sosyo-kültürel-politik zemini hem de çevre ülkelerdeki gelişmeler radikal dinî grupların beşeri ve ekonomik sermaye açısından elini güçlendirmiştir.

Seküler Kürt çevrelerin 1990'lı yıllardaki Hizbullah eylemlerini örnek göstererek, dinî değerlere karşı olumsuz bir algı oluşturması, yapılan saha araştırmasında çok sayıda katılımcı tarafından eleştirilen bir mevzuymdu. Hizbullah'ın şiddet içerikli eylemleri, gerek 28 Şubat sürecinde ve gerekse sonrasındaki dönemde, Müslüman grupların dışlanması için sık sık kullanıldı. "Hizbullah" olarak tanımlanan bu eylemler, toplumdaki fundamentalizm korkusunun yaygınlaşmasına ve örgütlü dinî gruplara kuşkuyla bakılmasına neden oldu. Bu yaklaşım, aynı zamanda dinî yaşam üzerinde bir baskı oluşmasını sağladı. 2014 yılında Suriye'de Kürtlere yönelik İŞİD eylemlerinin artmasıyla birlikte, PKK mensuplarının bölgedeki çarşafı, sakallı dindarları İŞİD yanlısı olmakla itham etmeye başlaması, geçmişteki bir kısım korkuların yeniden tetiklenmesine neden oldu.¹⁰

Seküler Kürt çevrelerin 1990'lı yıllardaki Hizbullah eylemlerini örnek göstererek, dinî değerlere karşı olumsuz bir algı oluşturması, yapılan saha araştırmasında çok sayıda katılımcı tarafından eleştirilen bir mevzuymdu.

Hizbullah'ın 1990'lı yıllarda bölgede yaptığı şiddet eylemleriyle İŞİD'in Irak ve Suriye'deki uygulamalarının toplumda nefret oluşturması anlaşılır bir kısım toplumsal refleksler olmakla birlikte, bu korkunun oluşmasında bir kısım önyargı ve muhayyel söylemlerin de etkili olabileceği de unutulmamalıdır. Bu husus,

din ve ideolojileri adına şiddet kullanan grupların sıklıkla karşılaştığı bir durumdur. Kirman'a göre (2008), modernleşme ve bid'at kabul edilen uygulamalara karşı sert tutumları dolayısıyla bu tür grupların oryantalist bir tarzda öcüleştirelmeleri mümkündür. Kurt (2012) da, Soğuk Savaş sonrasında Batı'da var olan komünizm nefretinin İslami gruplara yöneltilmesinin, akademik çevrelerde bile yanlışlara sebep olduğunu belirtir. Batı'da oluşan "fundafobi", masum dindarların bile ötekileştirilmelerine ve bir kısım hukuksuzluklara maruz kalmalarına yol açabilmektedir. Fundamentalizm söylemi, dinî grupların şeytanlaştırılmasını sağlamak ve onlara yapılan hukuksuzlukların toplum tarafından onaylanmasını kolaylaştırmaktadır (Sayyid, 2000). Şiddet kınanır ve cezalandırılırken, toplumun suça bulaşmamış kesimlerinin bir tehdit unsuru olarak görülmesi ve hukuksuzluklara maruz kalması, radikalizmin önünü açan pratiklerdir. Bu anlamda, 1990'lı yıllardan beri "Hizbullah", Irak ve Suriye'deki El Kaide-İŞİD eylemlerinden sonra ise "İŞİD" söylemleri üzerinden üretilen fundafobinin, sadece bu grupları değil, kentte bulunan diğer tüm dinî grupları ve dindarları da ötekileştirmek için kullanıldığı gözlenmektedir. Orta yaş ve üzeri görüşmecilerin sıklıkla Hizbullah, El Kaide ve İŞİD'in eylemlerini İslam'dan ayırarak ele almaları dikkat çekicidir. Buna karşın, herhangi bir formel dinî eğitim almamış gençlerin bu ayrımı yapmakta zorlandığı görülmüştür. Bu açıdan okuyan veya yoksulluk kuşağında yetişmiş protest gençlerin dinî olan ile sosyo-kültürel çevrenin etkisiyle oluşan dinin yorumları arasındaki farkı anlamakta zorlandığı söylenebilir. Bu anlamda dinî söylem, sembol ve eylemlerin anlaşılmasında sosyal, ekonomik ve politik bağlamın ihmal edildiği gözlenmiştir.

10 6-8 Ekim Kobani eylemleri sırasında örgüt tarafından İŞİD üyesi olmakla suçlanıp linç edilen Hizbullah üyesi gençler ve sakallı kimseler basında uzun süre tartışılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kürt toplumu ve Diyarbakır üzerine yapılan çok sayıda güncel çalışmada otorite tipleri bağlamında ağa, şeyh-seyda ve devlet kavramları öne çıkmaktadır. Kürt araştırmalarının önemli ismi Bruinessen'in Ağa, Şeyh ve Devlet (2013a) isimli çalışmasında görülen bu teori, bölgede son 25 yılda yaşanan göçler, kentleşme ve modernleşme ile sosyal realiteyi açıklayıcılık gücünü kaybetmektedir. 1950-60'lara kadar devam eden geleneksel yapılar, bugün iyice zayıflamıştır. Kentleşme, sanayileşme, merkezîyetçi ulus-devletin etkinliğinin artması ve Kürt ulusalcıların faaliyetleri ağa ve şeyhlerin etkinliklerinin kırılmasına neden olmuştur. Ağa ve şeyhlerin aktif

Kentleşme, sanayileşme, merkezîyetçi ulus-devletin etkinliğinin artması ve Kürt ulusalcıların faaliyetleri ağa ve şeyhlerin etkinliklerinin kırılmasına neden olmuştur.

siyasete girmesi ve devletin okullar, sağlık merkezleri, tarım ofisleri aracılığıyla toplumda daha etkin hale gelmesi, geleneksel Kürt toplumsal yapılarını büyük ölçüde zayıflatmıştır. 1990'larla birlikte bir yandan sekülerleşme, öte yandan artan Kürt milliyetçiliği, feodalite ve şeyhlik gibi geleneksel yapıların toplumsal karşılığını azaltmıştır. Bunun yerine birçok geleneksel formu içerisinde barındırmakla beraber, farklı liderlik anlayışı, yapılanması ve söylemi ile PKK hem Kürt toplumunu dönüştürmüş hem de toplumsal cazibenin merkezi olmuştur.

PKK'nın seküler söyleminin dışında kalan gruplar ise Hizbullah ve diğer dinî örgütlenmelere yönelmiştir. 2002 yılından

itibaren yaşanan ekonomik kalkınma, artan kentleşme ve küreselleşme, dinî yaşamda da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, toplum adeta yeni "kanaat önderleri" ile tanışmış ve onları benimsemiştir. Bu anlamda, bir yandan PKK tarzı seküler Kürtçülük kabul görürken, öte yandan Hizbullah tarzı siyasal yanı ağır basan dinî hareketler alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, yeni toplumsal aktörler olarak öne çıkanlar toplumda hala daha saygı duyulan geleneksel dinî veya toplumsal liderler değil, ekonomik-politik yanı ağır basan milliyetçi ve kısmen de modern dinî hareketlerdir.

Diyarbakır'da din, politik alanın dışında bir olgu değildir. Din, politik söylemin en merkezindeki olgulardan biridir. Siyasileşen din adamları, aynı zamanda toplumun da din algısının değişme-

sine neden olmaktadır. Din algısının değişimi ise dinî pratikleri ve dinin toplumsal karşılığını değiştirmiştir. Bu anlamda, Hizbullah söylemindeki dinî vurgu, PKK'nın dindar Kürtlere sempatik gelen söylemleri veya Ak Parti'nin politikaları dinin maneviyattan ziyade politik bir olgu olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Diyarbakır'ın, 1990'lı yılların sonlarında başlayan AB sürecindeki demokratikleşme çalışmalarının etkisi ve son yıllardaki barış ortamı sayesinde birçok açıdan modernleştiği, bireyselleştiği ve demokratikleştiği gözlenmektedir. Ailelerin küçülmesi, komşuluk ilişkilerinin zayıflamaya başlaması, toplumsal ilişkilerin resmileşmesi, Durkheim diliyle söylenirse "mekanik toplumdan organik topluma geçiş", bireylerin farklılaşmasına imkân tanımıştır. Göç öncesinde büyük oranda benzer inanç ve değerler sistemine sahip kimselerle beraber yaşayan kır kökenli göçmenlerin, kentleşmeyle bireyselleşmesi ve farklı kültürlerle karşılaşması kültürel şok yaşamalarına neden olmuştur. Göçmenler kentte kendi değerlerini koruyamamıştır. Diğer taraftan kültürel manada alıcı olmamaları, sosyo-ekonomik imkânsızlıklar ve kentin göçmenleri dönüştürecek kültürel-beşeri-ekonomik sermayeden mahrum olması gibi sebeplerle arabesk bir kültür ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çerçevede, geleneksel ataerkil aile, aşiret, ağalık ve dinî gruplaşma yapılarının da bütünüyle yıkıldığı söylenemez. Zedelenen ve modern toplumda işlevleri kaybolmaya başlayan nesep esasına dayalı kurumlar yerine yeni sosyal yapıların sığınak olarak öne çıktığı gözlenmektedir. Dinî ve etnik kimlik asabiyetine dayanan güçlü örgütlerin kenttin sosyal yaşamında belirgin etkileri, geçmişteki aşiret ve ağaların etkilerini akla getirmektedir. Bu açıdan kentte aşiret, ağalık, klasik şeyhlik müesseseleri işlevlerini önemli ölçüde kaybetse de yapısal manada PKK, Hizbullah, AK Parti ve dinî gruplar benzer işlevleri üstlenmeye başlamıştır.

Kentin yeni dinî, siyasi ve sosyal aktörleri, tabanlarını genişletmek için eğitim kurumları ve medya gibi etkili iletişim araçlarını kullanmaktadır. Touraine'in (2000) belirttiği gibi devlet, modern toplumlarda sosyo-ekonomik yaşama tek başına egemen olamamaktadır. Devlet, 2000'li yıllar öncesinde basın, askeri birlikler, eğitim, sağlık, bayındırlık ve iskan kurumları aracılığıyla varlığını daha güçlü şekilde hissettirirken, kentleşme, küreselleşme ve modernleşme ile beraber bu etki kırılmaya başlamıştır. Silahlı ya da sivil, dinî veya seküler gruplar, artık devletin sahip olduğu devasa kurumlara ya da geleneksel ağa, şeyh ve seydağın sahip oldukları güce daha az ihtiyaç duymaktadır. Bu gruplar, özellikle yerel gazete, dergi, radyo, televizyon, sosyal medya, farklı meslek ve ilgilere sahip gruplara hitap eden dernek, oda ve sendikalar, açılan

PKK'nın milliyetçiliği öne çıkarması ve Kürtlerin ezilmişliğini dillendirmesi, aynı dönemlerde zayıf olan dinî kurumlar karşısında seküler-modernist Kürt ulusalcılarına eğilimi artırmıştır.

eğitim kurumları ve sosyal yardımlaşma dayanışma dernekleri üzerinden toplumu kendi düşünceleri doğrultusunda değiştirmeye çalışmaktadırlar. Liberalleşen ve modernleşen toplumda devletin ideolojik-baskı aygıtlarının toplumu değiştirme gücü zayıflarken, popüler kültür, moda, dinî ve seküler grupların etkisi artmıştır.

1990 ile 2014 yılları arasında dinî-geleneksel değerlerdeki değişim değerlendirildiğinde, Dünya'da ve Türkiye'de dine ilginin arttığı bu dönemde, Diyarbakır'da belirgin bir dinsellik artışının olduğu düşünülmemektedir. Özellikle, kırsalda güçlü bir dinî alt yapısı olmayan insanların kent yaşamında dinden uzaklaştığı veya çocuklarını kontrolde zorlandığı tespit edilmiştir. İkinci olarak, fundafobi teorisyenlerinin iddia ettiği şekilde, Kürt toplumunda kuvvetli "Hizbullah, IŞİD" ya da irtica korkusu üzerinden dine yönelimin engellendiği görülmektedir. Diğer taraftan PKK'nın milliyetçiliği öne çıkarması ve Kürtlerin ezilmişliğini dillendirmesi, aynı dönemlerde zayıf olan dinî kurumlar karşısında seküler-modernist Kürt ulusalcılarına eğilimi artırmıştır. Bununla birlikte eğitim ve kültür alanındaki gelişmelere paralel daha kitabi ve bireysel bir dindarlık anlayışının gelişmesi de göz ardı edilmemelidir. Yine AK Parti

iktidarı döneminde, dinin kamusal görünürlüğünün artması ve kamusal alandaki ifadesinin kolaylaşması, dindarlar arasındaki meşruiyet kaygısını azaltmıştır. Birçok dinî grup dernekleşerek kurumsallaşmış, kamusal mekânda daha aktif ve şeffaf bir şekilde görünür hale gelmiştir. Ancak dinin görünürlüğünün artması, önemli bir dindarlaşmanın yaşandığı anlamına gelmez. Aynı şekilde yakın geçmişte daha radikal tutumlara sahip olan bir kısım çevrelerin hızla devlete eklemlenmesiyle “ılımlılaştıkları” söylenebilir. Bu durum Selefi grupların güçlenmesini de engellemiştir.

- Marcus, A. (2012). *Kan ve İnanç- PKK ve Kürt Hareketi*. (A. Alkan, Çev.) İst: İletişim.
- Ekinci, T. Z. (2013). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. İst: Sosyal Tarih.
- Yeğen, M. (2003). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İst: İletişim.
- Çağlayan, E. (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*. İst: İletişim.
- Çakır, R. (2011). *Derin Hizbullah-İslamcı Şiddetin Geleceği*. İst: Metis.
- Kurt, M. (2015). *Türkiye'de Hizbullah-Din Şiddet ve Aidiyet*. İst: İletişim.
- Kızmaz, Z., & Bilgin, R. (2010). Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği. *esosder*, 9 (32), 269-311.
- Bagasi, İ. (2004). *Kendi Dilinden Hizbullah ve Mücadele Tarihinden Önemli Kesitler*.
- Yüksel, M. (1993). *Kürdistan'da Değişim Süreci*. Ank: Sor.
- Özeren, S., Sözer, A., & Demirci, S. (2010). Terör Örgütlerinde Militan Kimlik Profili: Türkiye'de Hizbullah Örneği. M. Sever, H. Cinoğlu, & O. Başbüyük içinde, *Terörün Sosyal Psikoloji* (s. 139-165). Ank: UTSAM.
- Aslan, E. (2014). Şehirleşme Ve Din: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı. İst: Marmara Ün. SBE.
- AÖSBA/a, A. (2014). *Soykırma Karşı Kültürel Direniş*. İst: Aram.
- Kirman, M. A. (2008). Sekülerleşme Perspektifinden Dinî Fundamentalizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (Kış), 274-291.
- Sayıd, S. (2000). *Fundamentalizm Korkusu-Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*. (E. Ceylan, & N. Yılmaz, Çev.) Ank: Vadi.
- Kara, M. (2012). *28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Dini Hayat*. Bursa: Emin.
- Bruinessen, M. v. (2013a). *Ağa, Şeyh, Devlet*. (B. Yalkut, Çev.) İst: İletişim.
- Yanmış, M., & Kahraman, B. (2013). Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği. *Sakarya Üniversitesi S.B.E. Akademik İncelemeler*, 8 (2), 117-153.
- Çağlayan, H. (2010). *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar-Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İst: İletişim.
- Alkan, N. (2011). *Özgürlükten Araçsallığa PKK'da Kadınlar*. Ank: Polis Akademisi.
- ufkumuz.com. (2014, 4 5). <http://www.ufkumuz.com/oze-donus-platfomu>.
- Yıldız, A. (2014). Mystifying Nationalism: Kurdish Islamists And The Kurdish Question.
- Yılmaz, H., Tutar, C., & Varol, M. (2011). *Hizbullah Ana Davası: Savunmalar*. İst: Dua.
- AÖSBA/b, A. Ö. (2014). *Komün ve Meclisler*. İst: Aram.
- AÖSBA/c, A. (2014). *Soykırım*. İst: Aram.
- Atacan, F. (2001). A Kurdish Islamist Group in Modern Turkey: Shifting Identities. *Middle Eastern Studies*, 37 (3).
- Ataman, K. (2014). *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*. Ank: Sentez.
- Bulut, F., & Faraç, M. (1999). *Kod Adı Hizbullah*. İst: Ozan.
- Bruinessen, M. v. (2013b). Kurds and the City. H. Bozarslan, & C. Scalbert-Yücel içinde, *Joyce Blau, l'éternelle chez les Kurdes* (s. 273-295). Paris: Institut Kurde de Paris.
- Jenks, C. (2007). *Altkültür*. (N. Demirkol, Çev.) İst: Ayrıntı.
- Kurt, A. (2012). *Din Sosyolojisi*. İst: Sentez.
- Ölmez, A. O. (1995). *Türkiye Siyasetinde HEP Depremi*. Ank: Doruk.
- serxwebun.org/. (2013, 6). <http://www.serxwebun.org/index.php?sys=naverok&id=156>. 4 10, 2014 tarihinde alındı
- Tan, A. (2010). *Kürt Sorunu*. İst: Timaş.
- Touraine, A. (2000). *Can We Live Together?* (D. Macey, Çev.) Stanford: Stanford University.

YAZARLAR

Dr. Mehmet Yanmiş

Lisans ve yüksek lisansını Uludağ Üniversitesi'nde tamamladı. Yozgat ve Bursa'da çeşitli okullarda 6 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 2009 yılında üniversitedeki görevine başladı. Uludağ Üniversitesi'nde, Diyarbakır'da 1990-2013 yılları arasında dinî ve geleneksel değişim üzerine doktora çalışmasını yaptı. Bir yıl Louisiana State University'de alanıyla ilgili çalışmalar yürüttü. Diyarbakır başta olmak üzere Güneydoğu Bölgesi ve Kürtler ile ilgili araştırmalar yapmaktadır. Kimlik, değerler, sosyal değişim ve göç konularında çalışmaları vardır. Trabzonlu olan Dr. Yanmiş evli ve iki çocuk babasıdır.

e-mail: mehmet.yanmis@dicle.edu.tr

Ahmet Aktaş

1986 Şanlıurfa doğumlu olan Aktaş, eğitiminin ilköğretim ve ortaöğretim kademelerini Şanlıurfa'da tamamladı. 2008 yılında yerleştiği Dicle Üniversitesi Din kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği bölümünden 2012 yılında mezun oldu. 2014 yılında yüksek lisans eğitimimi Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE Din Sosyolojisi alanında tamamladı. Aynı yıl Necmettin Erbakan Üniversitesi Din sosyolojisi alanında doktora eğitimime başladı. 2012 yılından bu yana Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik yapmaktadır. Dinî gruplar sosyolojisi, kimlik, etnik kimlik, dinî kimlik, göç gibi konular üzerinde çalışmaktadır. Aktaş, evli ve bir çocuk babasıdır.

e-mail: aktasahmet21@gmail.com

© UKAM YAYINLARI AĞUSTOS 2015

Maltepe Mah. Edirne Çırpıcı Sok.

No: 5 / 2B Mira Rezidans Zeytinburnu, İSTANBUL

Tel: +90 212 2470682 Faks: +90 212 2470681

info@ukam.org www.ukam.org